

**ҒТАМР 930 (327.7)**

## **ҰЛЫ ДАЛА КӨШПЕНДІЛЕРІ МЕН КӨНЕ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ КОРЕЙ МЕМЛЕКЕТТЕРІ БАЙЛАНЫСТАРЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ**

**Н.М. Оспанов<sup>1</sup>**

<sup>1</sup>Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының ғылыми қызметкері

**Аңдатпа.** Мақалада Ұлы дала көшпенділері мен көне және ортағасырлық корей мемлекеттерінің арасындағы байланыстардың тарихнамасы қарастырылады. Түркілер мен корей ата-бабаларының арасында мәдени байланыстың бар екенін көрсетеді. Оған дәлел, жартастағы жануарлардың суреттері мен аттың ер тоқымына қатысты сипаттамалар. Кейбір оңтүстік корейлік тарихшылардың пайымдауынша, қытайлық Хан әулеті ғұндармен байланысын үзу үшін ежелгі корей мемлекеті Чосонды қиратқан дейді. VI ғасырдың екінші жартысынан бастап VIII ғасырдың бірінші жартысына дейін Түркілер Когурё, Пэкче, Силла и Пархэ (Бохай) секілді ортағасырлық корей мемлекеттерімен өзара байланыстың болғандығы туралы мәліметтер жазылып кеткен.

**Түйін сөздер:** Ұлы дала, Түрік қағанаты, Когурё, Пэкче, Силла, тарихнама.

**МРНТИ 930 (327.7)**

## **ИСТОРИОГРАФИЯ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ КОЧЕВНИКОВ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ С ДРЕВНИМИ И СРЕДНЕВЕКОВЫМИ КОРЕЙСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ**

**Оспанов Нурлан Мұратович<sup>1</sup>**

<sup>1</sup>Научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова  
КН МОН РК, e-mail: osp\_nurlan@mail.ru

**Аннотация.** В статье рассматривается историография взаимоотношений кочевников Великой степи и Корейского полуострова. Наскальные рисунки животных и атрибуция конской упряжи и седла свидетельствуют о том, что между предками тюрков и корейцев существовал культурный взаимообмен. Некоторые южнокорейские историки предполагают, что китайская династия Хань разрушила древнекорейское государство Чосон с целью блокировать его контакты с хуннами. Начиная со второй половины VI века по первую половину VIII века зафиксированы сведения о взаимодействии тюрков со средневековыми корейскими государствами – Когурё, Пэкче, Силла и Пархэ (Бохай).

**Ключевые слова:** Великая степь, Тюркский каганат, Когурё, Пэкче, Силла, историография.

IRSTI 930 (327.7)

## HISTORIOGRAPHY OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN THE NOMADS OF THE GREAT STEPPE WITH THE ANCIENT AND MEDIEVAL KOREAN STATES

NURLAN OSPANOV<sup>1</sup>

<sup>1</sup>Research fellow of R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, e-mail: osp\_nurlan@mail.ru

**Abstract.** The article reviews historiography of the relationships between the nomads of the Great Steppe with ancient and the vedieval Korean states. The rock carvings of animals and the attribution of the horse harness and saddle indicate that there was a cultural exchange between the ancestors of the Turkic peoples and Koreans. Some South Korean historians suggest that the Chinese Han dynasty destroyed the ancient Korean state of Joseon in order to block its contacts with the Huns. From the second half of the 6th century to the first half of the 8th century, historical records reveal interaction of the Turks with the medieval Korean states - Goguryeo, Baekche, Silla and Parhe (Bohai).

**Keywords:** Great Steppe, Turkic Khaganate, Koguryo, Paekche, Silla, historiography.

**Кіріспе.** Көшпенділердің жабайы жылқыларды қолға үйретуі оларға Ұлы даланың орасан зор аумағын бағындырып, көрші аймақтардың тарихи үдерістерінде қатысу, қарым-қатынас, өзара айырбас жасау мүмкіндігін берді. Корей түбегіндегі жартастарға салынған жануарлардың суреттері, археологиялық артефактар және қолжазбалар – түріктер мен көне және ортағасырлық корей мемлекеттері арасында қарым-қатынас пен байланыстың бар екенін көрсетеді.

**Материалдар мен әдістер.** Мақаланың бірінші бөлімін жазу барысында кеңестік/ресейлік Корей тарихы оқулықтары мен зерттеулеріндегі Түрік қағанаты жайлы мәліметтер қарастырылады. Мақаланың екінші бөлімінде Ұлы дала және Корей түбегі өкілдерінің өзара байланыстары туралы жазылған Оңтүстік Корея елінің ғылыми мақалалары зерттеледі. Мақалада тарихи-салыстырмалық талдау жасалынған.

**Талқылау.** Осылайша түркілер мен Корей түбегі халқының байланыстары мен қарым-қатынастары ерте кезеңде орнатылғаны анықталды. Кеңес корейтанушысы Р.Ш Джарылгасинова өзінің «Ежелгі Когурё тұрғындары» зерттеуінде Когурё тұрғындарының ата-бабалары мен Орталық Азияның көшпелі халықтары арасындағы ежелгі байланыстардың бар екендігін, сонымен қатар көшпенділердің Пуё елді мекенінің төменгі аймақтарынан Корей түбегінің солтүстік бөлігінің таулы аймақтарына, содан кейін Чхончхонган және Тэдонган алқаптарына көшкені, ат әбзелдерінің (жылқыны мініс пен шаруашылыққа пайдалануда қолданылатын құрал-жабдық түрлері)

атрибуциясының жақсаруына әсер етті. Р.Ш. Джарылгасинова Когурё тұрғындары мен олардың туысқан халықтары үзеңгілері бар қатты ер-тоқымның құрылысына үлес қосты деп болжайды (Джарылгасинова, 1972: 111).

Р.Ш. Джарылгасинованың Ұлы даланың тарихи байланыстары туралы болжамын кеңестік археолог Е.И. Деревянко дамытты. Е.И. Деревянко, тунгус-маньчжур тайпаларының этногенезінде Мохэ тайпаларының рөлін зерттей отырып, археологиялық деректер, жылнамалық деректер, этнографиялық параллельдер – мохэ көрші аумақтардағы тайпалармен: түркілермен, шивэйліктермен, кәрістермен, қытайлықтармен қарым-қатынаста болғанын дәлелдейді. Мохэ тайпалары ежелгі корейлік Когурё және Пархэ княздықтарының этногенезіне елеулі үлес қосты (Деревянко, 1975: 187). Оңтүстік Кореяның тарихнамасында кең түрде таралған Мохэ тайпаларының атауы «мальгаль» этнониміне ие болды.

Сонымен қатар, соңғы уақытта Еуразия мен Корей түбегі халықтарының көшпелі мәдениетінің өзара байланысы мен өзара кірігуін корейлер Алтай теориясымен түсіндіреді. Мионг Сун Ок ежелгі Чосонның қалыптасуына (б.з.д. 2333ж. – 108 ж.) келесі тайпалар қатысты деп санайды: е, мэк, хань, хунну, моңғолдар, гогурьо, донгье, окчо, донгхо, пуе, горан (кидани), йодин, суксин. Өйткені, бұл тайпалар Алтай мәдени аймағына жатады (Мионг, 2010).

Б.з.д. шамамен 4000 жылы палеоазиялық тайпалар Солтүстік Сібірден Маньчжурия мен Корей түбегінің аудандарына қоныс аударды. Алтай тауларының шет жақтары мен Моңғолияның солтүстігіне көшкен тайпалардың бір бөлігі Сібірлік Лена өзені арқылы Маньчжурия мен Корей түбегіне қарай жылжыды. Палеоазиялық және алтай тайпаларының бірігуі барысында корей халқы құрылды. Сонымен қатар, автор корей тайпаларының аралас түркі немесе моңғол-тунгус тайпаларымен салыстырғанда басым мәнге ие болғанын атап өтті (Мионг, 2010).

Оңтүстіккорейлік тарихшысы Но Тэ-дон б.з.б. 108 жылы Чосон мен ғұндар (高句麗) арасындағы жоспарланып отырған одақты болдырмау үшін қытай Хань әулетінің Көне Чосонға басып кірді деп болжам жасайды. Тарихи қарым-қатынастардың бар болғанын ғұндардың Пхеньян жанындағы Согамни моласы мен басқа жерлерде табылғанын дәлелмен нығайтады. Сонымен қатар Когурё мен ғұндардың тармағы Юйвэнь (宇文部) тайпасымен ауық-ауық байланыстары болды (Noh, 2016:361). Қытайдың әскери іс-қимылдарының нәтижесінде Чосон төрт аймаққа бөлініп, Қиыр Шығыстың саяси картасынан жоғалады.

Оңтүстіккорейлік ғалымдарының кәріс этностарының шығу тегінің алтайлық теориясына қызығушылығы олардың қытай князы Инь Киджа негізін салған алғашқы ежелгі корейлік мемлекет Чосонның пайда болуының қытай тіліндегі нұсқасына күмәндануымен түсіндіріледі.

Ұлы дала мен Корей түбегінің мәдени байланыстары археологиялық жұмыстар барысында табылған қола дәуіріндегі искитим мәдениетінің артефактілерінен де көрінеді. Чосон және Буё ежелгі корей мемлекеттерінің тас қабірлерінде Оңтүстік Сібірдің шығыс бөлігі мен Моңғол қыратының

жерленуіне тән арқарлардың, бұғылардың, жылқылардың бейнелері табылды.

**Кеңестік және Ресейлік тарихнамасы.** Түрік және Мохэ тайпаларының өзара қатынастары туралы Нанай ауылындағы Амурдағы Сакачи-Алян петроглифтерді зерттеген Е.И. Деревянконың зерттеулерінде айтылған. Жартасқа салынған суреттерді салу әдісі бойынша олар Орталық Азия мен оңтүстік Сібір аңшыларының сызықтық ою техникасына сәйкес келеді. Е.И. Деревянко жартастардағы тіпті барлық суреттер түріктерге тиесілі екенін атап көрсетеді. Орталық Азия мен Корей түбегінің жартастарындағы бейнеленген суреттер өзара мәдени алмасудың жалпы белгілері бар деп болжауға болады (Деревянко, 1975: 191).

Осылайша, корейлердің болжамды алтайлық шығу тегі, ғұндар мен түріктердің Мохэ тайпалары арқылы Корей ерте мемлекеттік құрылымдарына әсері, жекелеген корей тайпаларының түріктерден жебе ұштары мен жерлеу элементтерін дайындау техникасын алуы VI және VII ғасырлардағы түркілер мен корейлер арасындағы өзара байланыстың негізі қаланды.

Отандық және кеңестік/ресейлік түркологтардың айтуынша, гүлдену кезеңінде Түрік қағанаты шығыста Корей түбегіне жеткен. Көрнекті кеңестік түрколог Л.Н. Гумилев, шығыста Жужани Кореямен (Гао-Гюйли) бірігіп, Маньчжур тайпаларының бірі – диуганды жеңіп, Маньчжуриядағы Вей үйінің жағдайын әлсірету үшін одақ құрды деп жазған. Гао-Гюйли дегеніміз – ежелгі Корей мемлекеті Когурё дегенді білдіреді. Ол қытай фонетикасына сәйкес, Гао-Гюйли делінеді. Сол кезде Когурё Корей түбегінің солтүстік аумағы мен Маньчжурияның кең аумағын қамтыды. Сондықтан, Когурё тұрғындары түріктермен темір бұйымдарын жеткізетін жужандар арқылы байланыста болуы мүмкін. Л.Н.Гумилев Жужан үстемдігі құлағаннан кейін түркілер Орталық Азия тайпаларын өздеріне бағындырып, Кавказдан Кореяға дейін өз иеліктерінің шекарасын кеңейткеніне назар аударады (Гумилев, 1967:19).

**Зерттеу нәтижелері.** Өкінішке қарай, Түркі қағанаты мен Корей түбегінің тұрғындары арасындағы байланыстар туралы орыстілді түркологтардың материалдарында Түркі қағанатының ықпалы Орта Азиядан асып, ортағасырлық корей мемлекеттеріне дейін жеткен деген жалпы тұжырымдармен шектелген.

Түркітанушылардың еңбектерімен қатар кеңестік корей тарихшыларының еңбектері үлкен қызығушылық тудырады. 1960 ж. Корея тарихын кеңестік басылымда 598 ж. Ортағасырлық корей мемлекеті Когурё мен Қытай Суй әулеті арасындағы қарама-қайшылық жағдайында, біріншісі Суй әулетіне қарсы одақ құру үшін белгілі бір торкалықтар дипломатиялық қатынастар орнатуға тырысады. «Торкалар» сөзі түрік қағанаты немесе түркілерді білдіреді. «Торк» сөзінің қолданылуын солтүстік корей тілінде фонетикалық ерекшеліктерге байланысты «түрік» сөзінің қатты өзгергендігімен түсіндіруге болады (История, 1974:70). Шамасы, 1960 жылдары түркологтар аталған жұмысқа қатыспаған. Сол басылымда авторлар Когурё Ляосидегі Суй әскерлеріне қарсы Мальгальдан (Мохэ)10000 атқыштар отрядын жібергенін жазады (История, 1974:70). Корей түбегінің солтүстік бөлігін және Маньчжурияның бір бөлігін қамтыған көшпелі маньчжур-тунгус тайпалары түркілер мен корейлер арасындағы байланыстар

мен дипломатиялық байланыстарды орнатуда маңызды рөл атқарды деп болжауға болады.

Ресей корейтанушысы С.О. Курбанов өзінің «Корея тарихы: ежелгі дәуірден ХХІ ғасырдың басына дейін» атты еңбегінде Силла дереу қытай Суй әулетімен достық қарым-қатынас орнатқанын, ал Когурё мен Пэкче түркі тайпаларымен одақтастықта Суйге қарсы шыққанын айтады (Курбанов, 2018:92).

Оңтүстіккорейлік тарихшы Ли Ги Бек «Корея тарихы: жаңа түсінік» кітабында VI ғасырдың ортасында тек Корей түбегінде ғана емес, сонымен қатар көршілес елдердегі геосаяси жағдайды зерттейді. Оңтүстік Корея тарихшысы 589 жылы Суй әулеті Қытайды біріктіргеніне назар аударады. Сонымен қатар, ол сол кезде солтүстік далада тайпалардың күшеюі орын алып жатқанына және ол Суй әулетіне үлкен қауіп төндіретініне көңіл бөлді. Бұдан әрі Ли Ги Бек Когурёнің Туцзюэмен одақтасып, Суйге қарсы шығуға тырысқанын, ал Когурёмен одақтас болған Пэкче жапондармен байланыс орнатқанын жазады (Ли, 2000:75). «Туцзюэ» сөзі «түрік» дегенді білдіреді. Бір қызығы, корей тілінен (Сеул стандартты кәріс тілі) орыс тіліне аудармашылар қытай тілінде «туцзюэ» нұсқасын қолданған, ал корей тілінде «тольгуоль» (кор. 돌궐, қытай иероглифы 突厥) немесе «дольгуоль» деп кездеседі. Аудармаларды талдау кезінде осы ерекшеліктерге назар аудару керек.

Ресей корейтанушысы В.М. Тихоновтың «Корея тарихы: ежелгі дәуірден 1867 жылға дейін» атты мақаласында түріктер мен Когурё тұрғындары арасындағы қатынастардың ертерек кезеңі көрсетілген. В.М. Тихонов Солтүстік-Шығыс Азиядағы қазіргі геосаяси жағдайды талдайды. Сонымен, ол Когурё әлсіреуіне ішкі факторлар да, сыртқы факторлар да себеп болған деп жазады. Тихонов 530 жылы басталған азаматтық соғыс, Солтүстік Қытайдың Вэй мемлекетінің екі бөлігіне бөлінгенін сыртқы факторларға жатқызады. Батыс пен Шығыс Вэй арасындағы соғыс Когурё шекараларының қауіпсіздігіне теріс әсер етті. Ұлы далада үстем ойыншылардың біріне айналған 552 жылы Түркі қағанатының халықаралық аренада пайда болуымен түріктер өздерінің Маньчжур одақтастарымен (Қидан және Мохэ) бірге 583 жылға дейін мерзімді түрде Когурёге шабуыл жасады (Тихоново, 2011:113).

Е.И. Деревянко Когурёге жақтасып Мохэ – Суйлік Қытайға қарсы болғанын жазады. Когурё оңтүстігіндегі екі патшалықпен де араздықта болып, орман Манчжур Мохэлік тайпаларымен дос болған. Деревянко Мохэлер кейде Когурё мен түріктермен Қытайға қарсы тұрғанын, кейде түріктермен соғысқанын айтады (Деревянко, 1975:188).

612 жылы Суй Ян-ди әулетінің билеушісі 1130 мың адамнан тұратын әскер жинап, Когурёге шабуыл жасады. Әскери жорық жүргізіп, Суй қолбасшылары бір-бірімен келісілген іс-қимылға келе алмады, сондықтан Едон бекінісін (Ляодун) басып ала алмады. Сальса өзенінен өткенде, барлық жағынан таусылған 300 мыңдық Суй экспедиторлық күші Когурё әскерлеріне шабуыл жасады. Суй әскерінің ішінен Ляодунға 2700 адам оралды (Тихоново, 2011:133).

Империяның ішіндегі наразылығы император Ян-ди билігін шайқалатты. Корея тарихы бойынша орыс тілді материалдарда Кореяға жорық жасау үшін

Қытай императорлық ауласында сатып алу әрекеттері және одан әрі шығысқа қарай жылжу үшін Ляодунда қытай халқының болмауы туралы баяндалмаған. Сондай-ақ орыс тілді корей тарихнамасында түрік қағанаттарымен одақтасып жатқан қытайлық күштердің Лобнора төңірегінде шоғырлануына мән берілмейді. Суй империясының әлсіреуі түріктерге тиімді болды.

Кейінірек түріктердің Корей түбегімен байланысы корейлік ортағасырлық Пархэ мемлекетімен байланысты болды. Оңтүстіккореялық тарихшы Хан Ену өзінің «Корей тарихы: жаңа көзқарас» кітабында Пархэнің солтүстікте түріктермен (туцюэ), одан кейін оңтүстікте VIII ғасырдың бірінші жартысында Жапониямен жақындасуын, Қытай 732-733 жж. Пархэге Силланы орнатып, «бөлу және жеңу» саясатын жүргізуімен түсіндіріледі (Хан, 2010:124). Орыс тіліндегі материалдарды жүйелеу және талдау түріктер мен түрік қағанатының Корей түбегімен өзара әрекеттескендігін көрсетеді. Алайда орыс тіліндегі материалдарда сол оқиғалар бірдей немесе бір-біріне қарама-қайшы немесе түсіндіріледі. КСРО ыдырағаннан кейін жазылған жұмыстарда кейбір жағдайларда жаңа нақты материалдар бар. Бұл Оңтүстік Кореяның тарихи ғылымының дамуына және посткеңестік Оңтүстік Корея ғалымдарының бір-бірінің еңбектеріне қол жетімді болуына байланысты.

Айта кететін бір мәселе, Оңтүстік Кореяның орыс тіліне аударылған кітаптарында Когурё әрқашан Суйге, содан кейін Тан Қытайға қарсы тұрады, бірақ Түркі қағанатының рөлі әрдайым айтыла бермейді. Сонымен қатар, тек түркологтар/корейтанушылар/қытайтанушылар, яғни синологтар жазған дереккөздерде жер атаулары мен тайпалық атаулардың фонетикалық бұрмалануы болуы мүмкін.

**Оңтүстіккорей тарихнамасы.** «Үш мемлекеттің тарихы» (Корей атауы Самгук саги) кітабындағы ерте ортағасырлық Корей мемлекеті Когуре мен Түркі қағанаты арасындағы байланыстар мысалын келтіреді. Самгук саги «Анналы Когуре» бөлімінде б.з 551 жылы Түрік қағанаты мен Когуре арасындағы алғашқы тіркелген байланыстар баяндалады. Бұл кездесу туралы Самгук сагиден қысқаша үзіндісін айтады:

*Тогызыншы айда Түрік қағанаты (突闕) Шинсонқа басып кіріп, оны қоршап алды. Жеңілістен кейін олар Пэкамсонгқа қарай жылжып, оларға шабуыл жасады. Монарх өз генералы Кохыльді Түркі қағанатының әскеріне қарсы тап беру үшін он мыңдаған әскермен жіберді. Өлгендер мен тұтқындалғандардың саны 1000 адамнан асты (Kim, 2012:171-172).*

Оңтүстіккореялық тарихшы Но Тэ Дон өзінің «Ежелгі Корея мен Түркия арасындағы қатынастар: Когуре мен Түркі қағанаты арасындағы байланыстарды зерттеу» атты мақаласында Ұлы Даланың ғұн кезеңімен 715 жылға дейінгі қарым-қатынас тарихын сипаттайды. Хань әулетінің б.з.д 108 жылы Ежелгі Чосонға басып кіруінің басты себептерінің бірі ғұндар мен ежелгі Чосон арасындағы байланыстарды бұғаттау болды деп жазылған тезисі өте қызықты. Оның тарихи байланыстары туралы тезисін ол ғұндардың қалдықтары Пхеньяның жанындағы Согамни мазарында және басқа да жерлерде табылған. Сонымен қатар, Когуре мен сюнну (ғұндар) халқының

тармақтары арасында Юйвэнь (宇文部) сияқты эпизодтық байланыстар да болды (Noh, 2016:361).

Тағы бір оңтүстіккореялық тарихшы Канг Сон өзінің «Түркі қағанатының Когуремен соғысы» мақаласында Но Тэ Донның түркілердің когуреліктермен алғашқы байланысы туралы Самгук сагиде күннің белгіленуінен қате кеткені туралы дәлелдерін растайды. Кан Сонның мақаласында түріктердің Когуреге шабуылының себептері туралы айтылады. Түріктерге даладағы гегемония (басшылық) үшін Жужан қағанатымен болайын деп жатқан соғыстың алдында, жужандықтарды олардың одақтастары Когуреден берілуі мүмкін әскери және экономикалық көмектен айыру мәселесі тұрды. Но Тэ Донның айтуы бойынша Когуре ұзақ уақыт бойы жужандармен үйлесімді, жақсы қарым-қатынаста болған, бірақ арадағы байланыстың нақты қай уақытта орналғанын айқындап айтпаған. Кан Сонның жазуынша, түріктер Когуреге басып кірмес бұрын «теле» тайпаларын қырған (кәрісше 철록(鐵勒) (джольлык) (강, 2006:160).

Когуре билеушісі таптың бөлінуіне және Ханган өзенінің бассейнінің жоғалуына байланысты Жужан қағанатының мәселесіне араласып, оған әскери көмек жібере алмайтындығы туралы зерттелді. Канг Сонг Хуан қағанатының қайтыс болуы уақыт еншісінде болғанын, ал Когуре мен Солтүстік Чжоу түріктердің іс-әрекетін бақылағанын айтады. Когуре халықаралық тәртіпті қайта құрудан болған шығындарды азайтуға күш салды. 552 жылы қаңтарда Солтүстік Ци әулетінің билеушісі Вэньшихуаньди татабтарды басып, содан кейін Юнжу қаласына қарай бет алды. Вэньшихуаньди Когуреға кірген Солтүстік Вей қашқындарының қайтарылуын талап етті. Алдымен Когуре бұл талапты орындаудан бас тартты, бірақ кейін олар қашқындарды қайтаруға келісіп, бес мың әскер жіберді. Кан Сонг Когуренің бұл әрекетін Когуре түріктердің экспансиясының кеңею қаупіне байланысты Солтүстік Цимен күш біріктіру қажеттілігімен байланысты деп айтады (강, 2006:160).

Оңтүстік Корея тарихшысы Но Тэ Дон Когуре мен Түрік қағанаты арасындағы қатынастар негізінен осы кезеңде болғанын айтады. Бұған Моңғолия жазығындағы Орхон өзенінің жағасында орналасқан Хошо-Цайдамда орнатылған Түрік қағанатының екі тас ескерткіштеріне жазулар дәлел бола алады (Noh, 2016:362). Оңтүстік Корея тарихшысы Ким Бён Хо «Орхон стеліндегі «Боклидің» жаңа түсіндірмесі – Корея мемлекетінің ежелгі атауы» атты мақаласында Солтүстік Азияны мекендеген алғашқы көшпелі тайпалардың Түркі қағанатынан шыққанын айтады. Бүгінгі ежелгі түркі тарихының тамырлы байланысын зерттеудің негізі болып табылатын ежелгі түркі Орхон жазуларына сүйене отырып, Түркі ізбасарларының: Ғұндар, Сяньби және Жужан хандығы өмірінің объективті бейнесін алуға болады. Көне түркі жазбаларын қытай жазбаларымен салыстыру түркі халықтарының тарихындағы қытай бейнесін қайта қарауға мүмкіндік береді. Оңтүстік Корея тарихшысының айтуынша, табылған көптеген ақпараттарға қарамастан, Орхон жазуларында әлі де көп жауабы жоқ сұрақтар табылған. Ол көбінесе Күлтегін мен Білге қаған жазбаларында кездесетін Бокли мемлекетіне назар аударады. Бокли есімі халықаралық академиялық топтардың назарын Түркіттер мен

Когуре арасындағы байланысты көрсететін таспен жазылған маңызды жазба ретінде аударды. (冪, 2013:18). Иваса Сейчиро «Бокли» және Когуре елдерінің атауларындағы дыбыстың айырмашылығын былай түсіндірді. b және m дыбыстарының алмасуына баса назар аударып, Когуреден шыққан «Bö (k)» («M:\*miak») және «-kli» «Bökli», «chu-li(иероглиф түрінде гуре деп оқылады)», «Мэкгуре» Когуре елінің атауымен біріктірілген. Екінші жағынан, жапон ғалымы Ивасо Сейчиро бұл ел немесе этникалық атау «Мэкгуре» тарихи материалдарда қолданылмаған, ал Когуре Түрік қағанатында «Мэк» деген атпен танымал болған деп санайды. Тиісінше, «Бокли» елі, «Мэк ел» немесе «Бок елі» деп аударылды (冪, 2013:36).

Но Тэ Дон ежелгі түркі тілінде «Б» дыбысы мен «М» дыбысы өзара алмастырылған деген ой тұжырымдады. Сондықтан Беклиді Мекли деп оқуға болады, бұл 貂 句 麗 «Мэкгоре» дегенді білдіреді. Бұл жер атауы Корёдан шыққан «Мэчоктің» қысқартылған формасы немесе «Корёдан Мэк адамдары» деп Когуреге сілтеме жасаған. Сонымен қатар, Орхон өзенінің тас ескерткіштерінде атап өткен екі басшы қайтыс болғаннан кейін, Түркі қағанаты әлсіреп, Табгач қағанатына бағынуға мәжбүр болды. «Бекли қағанға, [күн шығыста] шабуылдау миссиясы қабылданды. Бұл оқиға Түркі қағанатының қытайлық Суй мен Тан әулетіне бағындыруға мәжбүр болғаннан кейін, Когуреге қарсы әскери миссияларға жұмылдырылған Суй мен Танның түрік қағанатының сарбаздарынан құралғандығы туралы тарихи деректерге сәйкес келеді (Noh, 2016:363).

Оңтүстіккореялық тарихшы Джанг Чанг Ын «Ханган өзенінің бассейні үшін күрес және VI ғасырдың ортасында Квансансон камалындағы шайқас» атты мақаласында елдің ішкі саяси қақтығыстардың ортасында болғанынан Когуре қимылының әлсірегенін айтады. Сонымен қатар, Когуре Солтүстік Ци мен түріктердің қысымына ұшырады. Оқиғалар Силланың VI ғасырдың ортасында 550 жылы Досалсон және Кымхенсон бекіністерін басып алған уақытта орын алады. Бекіністі бұған дейін Когуре мен Пэкче басып алған. Джанг Чанг Ын 550 жылдың наурызында немесе 551 жылдың наурызында Силла Гуквон аймағына өткені туралы жазды (張, 2011:11).

Оңтүстік Корея тарихшысы Ким Жи Ен түркілер Тан әулетінің алғашқы кезеңіндегі тәртіпсіздіктерді пайдалана отырып, қытай шекара аумағын тонаған деп жазады. Автор түріктер туралы келесі деректерді келтіреді:

– Шабир-хан қайтыс болғаннан кейін 619 жылдың сәуір айында түріктер Тан империясының аумағына 621 жылы басып кіруді бастады.

– Осыдан кейін түркілер 621 жылдың тамызында Тан шекара маңындағы аумаққа қайта шабуыл жасап, 622 жылдың сәуір айында Тан империясымен соғысты бастады.

– 622 жылы тамыз айында Кат Иль-хан Багадур-шад Тан әулетінің Яньмэнь уезіне қайта басып кірді.

– 623 жылдың шілдесінде Ілік қаған Тандық Шочжоуға шабуыл жасады. Бұдан басқа, 624 жылдың қарашасында 625 жылдың маусымы мен тамызына



дейін түріктер Тан әулетіне тікелей шабуыл жасады. Келесі жылы 628 жылдың тамызында Ілік қаған шабуылдардан кейін Тайцзунмен (ЛиШиМинумен) Достық актіге қол қойып, шегінді. Сол жылы ол тіпті оның елшісін Танға жіберді. Бұдан басқа, түріктер 628 жылдың тамызында Тан империясынан достық қарым-қатынасты талап етті.

– 629 жылдың тамызында Тан әулетінің керісінше түріктерді басып алу қаупі болды. Нәтижесінде 629 жылдың желтоқсанында Төлес хан Шибоби өз жауынгерлерімен Тан империясына қашып кетті, ақыр соңында 630 жылдың наурыз айында Катилхан Бағадур-шад тұтқынын алып, түріктер баса бастады (김지영, 2005:144).

«VII ғасырдағы Когуре мен Солтүстік халықтар арасындағы қатынастардағы өзгерістер: 630 жылдан кейін Солтүстік державалардың қайта құрылуы және Когуренің сыртқы саясаты» мақаласында оңтүстіккореялық тарихшы Ким Жи Ен солтүстік халықтар арасында, соның ішінде түріктер мен Когуре арасында өзара көмек бар екеніне назар аударады. Бұл Тан (唐) әулеті Қытайды біріктіргеннен кейін Қытай агрессиясынан қорғауға бағытталған болатын. Тан мен солтүстік халықтардың арасындағы қатынастарды Тан әулетінің құрылуынан бастап 668 жылы Когуре (高句麗) құлағанға дейін зерттеу Когуре мен солтүстік халықтар арасындағы қатынастар туралы жанама түрде білуге мүмкіндік береді. Әсіресе, 630 жылдан кейін (Шығыс Түрік қағанаты құлағаннан кейін) екі күшті мемлекет – Когуре мен Тан арасында қақтығыс болған кез. Оңтүстіккореялық тарихшы солтүстік-шығыс аймақтағы бұл қақтығыс солтүстік халықтар үшін өте маңызды, және олардың тағдыры қай жаққа жақтасып тұрғанына байланысты болуы мүмкін деп пайымдайды (김지영, 2011: 67).

Одан әрі ол өзінің алғашқы жылдарында Тан әулетіне түркілер әлі де ықпал еткеніне байланысты Когуремен достық байланыста болды, ал Тан әулеті ішкі көтерілісті жеңу қажет болды деп жазылған. Ким Жи Ен Когуренің Солтүстік халықтармен дипломатиялық қарым-қатынас орнатудың және дамытудың қажеті жоқ деп санайды. Өйткені, Тан әлі де тәртіпсіздік жағдайында болған, ал Шығыс Түрік қағанаты әлі халықаралық аренадан шығып кеткен жоқ. Ол 630 жылы Ілік қаған (詰利可汗) тұтқындалған кезде солтүстік халықтарының көпшілігі Тан әулетімен достасқан, кейбіреулері Тан әулетіне Когуре қарулы күштеріне шабуыл жасау үшін қосылды деп жазады. Мақалада автор 630 жылдан кейінгі жағдайды ескере отырып, Когуре солтүстік халықтарымен дипломатияны нығайта бастады деп санайды. Осы қарым-қатынастың нәтижесінде Когуре Мохэ (靺鞨), Сып (霫) және Шивей (室韋) тайпаларының Тан әулетінің күштеріне қосылуына жол бермеді және 645 жылы олардың территориясына шабуыл жасау қаупін жойды. Бұл стратегия Когуреге сәтсіз экспедиция жасағаннан кейін Сюеньтоның (薛延陀 ұйғыр тайпасы) Тан династиясынан шеттетілуіне алып келді (김지영, 2011: 86).

Ким Жи Ён, Ён Кэсомун билікке келгеннен кейін, Тан әулетінің қатаң саясатына және оның Когурені жеңуге ұмтылысына байланысты Тан әулетімен

дипломатиялық қарым-қатынасты шиеленістіруден жол болмады деп жазды. Ол Ұйғыр мемлекетінің көтерілісі Когурені жаулап алуын қиындатты (김지영 а, 2011:75).

Ким Джи Еннің тағы бір мақаласында: «VII ғасырдағы Когуренің Вэймен қарым-қатынасын өзгерту, 630 жыл бұл – бетбұрыс», Кореяның Силла мен Когуре қытайлық Вэймен қарым-қатынасы қарастырылған. Мақалада автор 630 жылдан кейін Тан әулеті солтүстік халықтарына ықпалын күшейте бастағанын жазады. Сондықтан Когуре Тан шабуылына тойтарыс беру үшін әскери дайындықты кеңейтіп, Чоллиджансон бекінісін нығайта бастады. 639 жылы Когуре Танға салық төлеуді қайта бастады. Иминишусыликэхань қағанды тағайындау арқылы Тан Сюеяньтомен қақтығыс ашты. Сонымен қатар, осыдан кейін Сюянтоның әскерлері күшейе түсті, Танның солтүстігінде оны тежейтін күш пайда болды, Когуре үнемі вассальдық-даникалдық қатынастарды жалғастырды (김지영, 2005:144).

Қытайлық тарихшы Фан Сянь Шудың «Стратегия және VII ғасырдың орта шеніндегі Когуремен Тай Цзундің күресін белгілеу процесі» атты мақаласында Суй Яньди мен Киминь қаған арасындағы кездесу барысында Суй Яньди Киминь қағанның жанында болған Когуре елшісін көргені айтылған. Содан кейін Яньди елшіге корольдік сотқа неге келмей жүрсің деп ескерту жасады. Автор бұл жазбадан Суй әулетінің түріктерден Когуреға қатысты ақпараттар алғандығын тексеру мүмкін емес екенін айтады (方香淑, 2008:314).

Фан Сянь Шу жазып кеткендей, Тай Цзун 641 жылы Джиндэдогты ақпарат жинау үшін Когуреға жіберген. 640 жылы Гаочанды жойып, Түркі қағанатындағы ішкі қақтығысты пайдаланып, түріктермен татуласып, 641 жылы Ханшайым Вэньчэньді Тибет императорына тұрмысқа беріп, достық қарым-қатынас орнатты және солтүстік-батыс мәселесін біршама шешіп, Тай Цзун бірден Когуреға қарай бет алады (方香淑, 2008:329).

Түркі қағанаты мен корейлік көне және ортағасырлық мемлекеттердің екіжақты қарым-қатынастарының тағы бір дәлелі, Афрасиаб патша сарайының қабырғалық кескіндемесі. Ол 1965 жылы Өзбекстанның Самарқан қаласында табылған. Батыс қабырға суреттерінде ежелгі кәрістер деп саналатын екі фигура бейнеленген. Бұл кескіндеме VII ғасырдың аяғында, араб әскерлері басып кірместен бұрын, Самарқанд билеушісі болған Вахман сарайында шетелдік елшілердің суреттері бейнеленген. Екі елші кәрістер деп саналады, өйткені сырт келбеттері мен киімдері сол кездегі кәрістердің атрибуттарына сәйкес келеді. Біріншіден, олар моңғолоидтерге жатады, олар қара шашты және ашық қоңыр түсті, содан кейін олар киген киім сол кездегі кәрістердің киіміне өте ұқсас. Шаштары өрілген және олар қауырсыны бар бас киімдер киеді. Тізелерін жауып тұратын ұзын сары кофтан, белінде қара белбеу, еркін тұратын шалбар, үшкір аяқ киім киген (우덕찬, 2004:245).

**Қорытынды.** Сөйтіп, кеңес және Оңтүстік Корея тарихнамасын зерделеуі – Ұлы дала мен Корей түбегінің байланыстары көне дәуірден бастап

бар болғанын көрсетті. Осылайша, Оңтүстік Кореяда табылған археологиялық заттар Ұлы дала мен Корей түбегі халықтарының арасындағы өзара айырбастың болғаны растайды. Корей вандары мен басқа мемлекет қызметкерлердің (қызметкерлерінің) маңызды ел шаралармен айналасуы, хабарлар жазып тұру дәстүрі, түріктер мен ортағасырлық корей мемлекеттері арасында болған қарым-қатынастарды айшықтайды. Оңтүстік Корея зерттеулері – түрік пен корейлер қарым- қатынастарының зерттелмеген мәселелері туралы мәліметтерді анықтайды және оларды толықтырады.

Мақала 2018-2020 жылдарға арналған «Ұлы даланың тарихы мен мәдениеті» атты жобаның аясында жазылған.

Статья написана в рамках проекта «История и культура Великой степи», 2018 -2020 гг.

### ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

Гумилев Л.Н. Древние тюрки / АН СССР. Ин-т народов Азии. – Москва.: Наука, 1967. – 504 с.

Деревянко Е.И. Мохэские памятники среднего Амура. – Новосибирск, 1975. – 250 с.

張彰恩. 6세기 중반 한강 유역 쟁탈전과 管山城 戰鬪// 진단학보, (111), 2011. – P.1-43.

Джарылгасинова Р. Ш. Древние когуресцы. – Москва., 1972. – 201 с.

Курбанов С.О. История Кореи: с древности до начала XXI в. – Санкт-Петербург, 2018. – 744 с.

Ли Г.Б. История Кореи: новая трактовка. – Москва. 2000. – 464 с.

Мионг Сун Ок. Генезис древней корейской народности и ее кочевая культура // <https://articlekz.com/article/8334>

Noh Tae-Don. Relations between Ancient Korea and Turkey: An Examination of Contacts between Koguryō and the Turkic Khaganate// Seoul Journal of Korean Studies. – 2016 – Vol. 29. – № 2. – P. 361-369

История Кореи (с древнейших времен до наших дней). В 2-х томах / Ин-т востоковедения АН СССР. – М.: «Наука» ГРВЛ, 1974. – 470 с.; 480 с.

История Кореи: новый взгляд / Хан Ёнью; пер. с корейского под ред. М.Н. Пака. – Москва, 2010. – 758 с.

Тихонов В.М., Кан Мангиль. История Кореи: В 2 т. Т. 1: С древнейших времен до 1904 г. / Ред., сост. хрон. табл., сост. указателя Т.М. Симбирцева. – Москва. 2011. – 533 с.

Kim Pusik. The Koguryo Annals of the Samguk Sagi/ translated by Edward J. Shultz and Hugh H.W. Kang. – Seongnam: The Academy of Korean Studies Press. – 301

강선. 고구려와突厥의 전쟁//高句麗研究 第 24 輯 – 2006.09. - P.157 - 168

김병호. 오르혼 옛 튀르크語 비문과 한반도인의 옛 이름 - 쉼 테긴 碑와 빌게 카간 碑에 나타나는 ‘Bokli’ 해석 //동북아역사논총 42 호. - 2013. - P.7-45

김 지 영. 7 세기 고구려 대왜(對倭) 관계의 변화— 630 년을 기점으로 //역사와 현실 57, 2005. - p. 141 - 173

김 지 영. 7 세기 고구려와 북방 제민족의 관계 변화 - 630 년 이후 북방세력의 재편과 고구려의 외교정책 //만주연구 제 8 집, 2011 - pp. 65-86

김 지 영. 7 세기 중반 거란의 동향 변화와 고구려 - 660 년 거란의 이반을 기점으로 // 만주연구 제 12 집, 2011. - P. 75 -100

우덕찬. 6-7 세기 고구려와 중앙아시아 교섭에 관한 연구// 한국중동학회 한국중동학회논총 한국중동학회논총. - 2004. - 제 24 권 제 2. - P.237 - 252 (16 pages)

方 香 淑. 7 세기 중엽 唐 太宗의 對高句麗戰 전략 수립과정 //中國古中世史 研究 第 19 輯, 2008. - pp. 309 - 345

#### REFERENCES:

Gumilev, 1967 – Gumilev L.N. Drevnie tyurki/AN SSSR. Ins-t narodov Azii. – M.: Nauka, 1967. – 504 ы. [Gumilev L.N. Ancient Turks/ AS USSR. Nations of Asia Institute. – Moskva.: Nauka, 1967. – 504 p.] [in Russian]

Derevyanko, 1975 – Derevyanko. E. I. Moheskie pamyatniki srednego Amura [Monuments of Mohe people along the middle Amur]. – Novosibirsk, 1975. – 250 p.

Jan, 2011 – Jan Chan Yn. Yug saegi joongban hangang yuyeok jengthaljon [The Struggle for Hangang Basin and Battle of Gwansanseong Fortress in the middle 6th century]// jindanhagbo, (111), 2011. – pp.1-43. [in Korean]

Jarylgasinova, 1972 – Jarylgasinova R.Sh. Drevnie koguryostsy [Ancient people of Koguryo] – Moskva., 1972. – 201 p. [in Russian]

Kurbanov, 2018 – Kurbanov S.O. Istoria Korei: s drevnosti do nachala XXI v. [History of Korea: from ancient period until beginning of XXI century] – Sankt-Peterburg, 2018. – 744 p. [in Russian]

Lee, 2000 – Lee G.B. Istoria Korei: novaya traktovka [History of Korea: new interpretation]. – Moskva, 2000. – 464 p.

Myong – Myong Sun Ok. Genезis drevnei koreiskoi narodnosti I eyo kochevaya kultura [Genesis of ancient Korean people and its nomadic culture]// <https://articlekz.com/article/8334> [in Russian]

Noh Tae-Don. Relations between Ancient Korea and Turkey: An Examination of Contacts between Koguryō and the Turkic Khaganate// Seoul Journal of Korean Studies. – 2016 – Vol. 29. – № 2. – P. 361-369

Istoria, 1974 – Istoria Korei (s drevneishih vremen do nashih dnei) [History of Korea (from ancient times till our days)]. V dvuh tomah / In-t vostokovedenie AN SSSR. – Moskva, 1974. – 470 p.

Istoria, 2010 – Istoria Korei: novyi vzglyad [History of Korea: new view]/ Han Young U; per. s koreiskogo pod red. M.N. Paka. – Moskva, 2010. – 758 p.

Tihonov, Kan, 2011– Tihonov V.M., Kan Mangil. Istoria Korei: v 2 t. T. 1: S drevneishih vremen do 1904 g. [History of Korea: in 2 vol. Vol. 1: From ancient time till 1904]/ Red., sost. hron. tabl., sost. Ukazatelya T.M. Simbirceva. – Moskva, 2011. – 533 p.

Kim Pusik. The Koguryo Annals of the Samguk Sagi/ translated by Edward J. Shultz and Hugh H.W. Kang. – Seongnam: The Academy of Korean Studies Press. – 301

Kang, 2006 – Kang Seon. Koguryo wa Dolguoljoenchen [The war between Koguryo and Turks]// hankukjundonghakwi hankukjundonghakwi nonchong 24 jip – 2006.09. – P.157 - 168 [in Korean]

Kim, 2013 – Kim Byong Ho. Oryhon yet Turk Bimun gva Hanbandoinyi yet irym – Kyultegin gva Bilge Khagan bimune natanenyn ‘Bokli’ heosok [A New Interpretation of “Bökli” in Orkhon Stone Inscriptions as the Ancient Name of a Korean Country: A Critical Reflection on Iwasa Seiichiro’s 貊句麗 Mök(kü)li Theory from the Perspective of Old Korean-Turkic]// Dongbugayoksanonchong 42ho – 2013. – P.7-45 [in Korean]

Kim, 2005 – Kim Ji Young. 7 seagi Koguryo tae We kvangeyi pyonhwa – 630 nyonyl kijomyro [Koguryo's Relation Change with Wei(倭) in the 7th Century — The year 630 is a Turning Point ]// Yoksa wa hyonshil 57, 2005. – p. 141 – 173 [in Korean]

Kim, 2011 – Kim Ji Young. 7 seagi koguryo wa bukbang jeminchoyi gwange pyonhwa – 630 nyon ihu bukbangsearyokyi jepyogwa koguryoyi wigyojonchek [The Koguryo(高句麗) and The Situation Changes of Kitan(契丹) in the Middle of the 7th Century—As the Starting Point of the Alienation of Kitan in 660 Years—]// manju yongu je 8 jip, 2011 – pp. 65-86 [in Korean]

Kim, 2011 – Kim Ji Young. 7 seagi koranyi donghyang puonhwa wa koguryo – 660 nyon koranyi ibanyl kijomyro [The Koguryo(高句麗) and The Situation Changes of Kitan(契丹) in the Middle of the 7th Century—As the Starting Point of the Alienation of Kitan in 660 Years]// manju yongu je 12 jip, 2011 – pp. 75-100 [in Korean]

U, 2004 – U Dok Chan. 6-7 seagi koguryo wa joonangasia kyosobe kwanan yongu [A Study on the Contacts between Koguryo and Central Asia in the 6th-7th Century] //hankukjundonghakwi hankukjundonghakwi nonchong. – 2004. – je 24 kwanje 2. – P.237 - 252 (16 pages) [in Korean]

Fan, 2008 – Fan Xian Shu. 7 saegi joongyop thang thejongyi Koguryo jollyak surip kwajong [Strategy and process of the domination struggle by Taizong with Koguryo in the middle of the VII century] // kode junguksa yongu19jip, 2008. – pp. 309 – 345 [in Korean]

# «edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналында жарияланған

№1 (22)

сәуір-маусым 2020

*Журнал Қазақстан, жалпы Орталық Азия, Еуразия кеңістігі тарихы мәселелерімен айналысатын дүниежүзі ғалымдарының, сонымен бірге оқытушылардың, докторанттардың, магистранттар мен студенттердің ғылыми ізденістерінің нәтижелерін жариялауға арналған*